

SRBI

Príchod Srbov na územie Slovenska bol vyvolaný rovnakými historickými okolnosťami ako príchod Chorvátov. Aj v prípade Srbov hlavnou príčinou a impulzom ich masového sťahovania do vnútra Uhorska, bola osmanská expanzia a podmaňovanie balkánskych krajín. Keď Turci dobyli Smederevo (1459), hlavné mesto srbského kniežatstva, začala sa srbská šľachta aj s časťou svojich poddaných, utiekať pod ochranu uhorských panovníkov. Srbské obyvateľstvo, podobne ako Chorváti, vytvorili v oblasti stredného Dunaja rozsiahlejšie osídlenie, avšak menej kompaktné a aj menej početné, akým sa stal jazykový ostrov gradiščanských Chorvátov. A treba poznamenať, že aj napriek jazykovej a kultúrnej príbuznosti týchto dvoch južnoslovanských národov, chorvátski a srbskí utečenci sa pri usadzovaní v nových sídlach na strednom Dunaji vzájomne nemiešali. Migračné prúdy Srbov postupovali z Balkánu pozdĺž Dunaja a početnejšie skupiny sa usadili v mestách Moháč, Baja, Székesfehérvár, Szentendre, Ostrihom a Győr. Srbskí kolonisti, ktorých Maďari nazývali *Ráczok/Ráci*, vytvárali aj nové lokality, na čo poukazujú ich názvy ako *Ráckeve*, *Rácalmás*, *Ráckeresztúr*. Z týchto vysťahovaleckých prúdov určitá časť na rozhraní 15. a 16. storočia prenikla aj na územie Slovenska. Prvú skupinu Srbov priviedol k nám *Miloš Belmuževič*, ktorému kráľ Matej Korvín za vojenské zásluhy vo výprave do Sliezska (1468–69) pridelil majetky v Šaštíne. Keďže dostal majetky aj v Temešskej župe v Banáte, presťahoval svoje rodové sídlo do Banátu. Začiatkom 16. storočia sa majetok v Šaštíne dostáva do rúk iného srbského veliteľa *Pavla Bakiča*. Rodové sídlo zriadil na hrade Ostrý Kameň, odkiaľ Bakičovci spravovali svoje majetky na Záhorí a v oblasti Malých Karpát. Patrili k nim panstvá hradu Šaštín, Holíč, Ostriež, Plaveč a ďalšie. Na týchto majetkoch osídlili Bakičovci aj srbských poddaných. Pôsobil tu aj srbský pravoslávny kňaz Petar Petrovič, doložený je aj srbský kostolík na Holíčskom hrade. Na Záhorí mali majetky aj príslušníci srbskej šľachtickej rodiny *Ovčarevičovcov*, ktorí sídlili vo Vysokej pri Morave (KUČEROVÁ 1976, CEROVIC 1999).

Na rozdiel od chorvátskej kolonizácie, ktorá mala prevažne sedliacky ráz, srbská kolonizácia má výrazne vojenský charakter. V období 15.–17. storočia sa presídľovaním Srbov riešil permanentný nedostatok ľudí, spôsobilých plniť náročné úlohy protitureckej vojenskej obrany. Z takéhoto pohľadu mala migrácia Srbov plánovitý a regulovaný priebeh. Jej cieľom bolo zriaďovať v pohraničných oblastiach vojenské základne pešieho, jazdeckého a lodného zamerania. Srbskí velitelia privádzali na tieto vojenské základne v Uhorsku nielen srbských vojakov, ale súčasne aj ich rodiny. Rodinní príslušníci boli usídlení buďto v mieste

vojenskej základne alebo v okolitých osadách. Vytvárali akési potravinové zázemie a základne, ktorých úlohou bolo zásobovať vojakov. Vzájomné spolunažívanie a sociálna organizácia týchto srbských vojenských útvarov boli založené na vojensko-patriarchálnych princípoch, v ktorých základnou sociálnou a organizačnou jednotkou bola forma viacgeneračného rozšíreného rodinného spoločenstva, s počtom 10–15 osôb, pre ktoré sa používal názov *zadruga* (KUČEROVÁ 1976:103). Pre územie Slovenska najpríznačnejším a početne najviac zastúpeným druhom srbského vojska boli riečne milície. Príslušníci tohto riečného vojenského loďstva sú známi pod názvami *nasadisti* alebo *čajkári*.

Čajkári predstavujú na Slovensku najpočetnejšiu a v istom zmysle aj najšpecifickejšiu časť srbského osídlenia. Už od polovice 15. storočia vytvárajú organizované spoločenstvá, ktoré sa usadzujú pozdĺž riek Dunaj, Tisa, Váh, Nitra a Hron. Vytvárajú tu kolónie, ktoré sa stali základom sídelnej siete srbskej čajkárskej enklávy. Na území Slovenska sa najvýznamnejšie čajkárske strediská sformovali v Komárne (1481) a v Šali nad Váhom. V hornom Uhorsku ďalšie čajkárske strediská vznikli v Ostrihome a Györi. Podobné boli aj na Dráve, Mure a Sáve. Ich hlavnou úlohou bola protiturecká vojenská obrana.

Srbskí čajkári dostali názov podľa tvaru, rýchlosti, dobrej ovládateľnosti a názvu ich lodí – *čajka*. Z druhej polovice 16. storočia sa zachoval opis týchto plavidiel, v ktorom sú charakterizované ako „dlhý úzky vojenský čln z jedného kusa dreva s posádkou 20–25 až 40 mužov, vojakov a vesliarov v jednej osobe, tzv. *nasadistov*. Každý z nich jednou rukou vesloval, pri druhej mal vhodne uložené: šablňu, dlhú ľahkú kopiju a pušku. V prípade bojového stretu ak potreba vyžaduje, používajú raz jedno, raz druhé, raz tretie. Počet týchto člnov pri komárňanskej pevnosti bol 400 (TIBENSKÝ – URBANCOVÁ 2003:49). Neskôr mávali tieto člny v prednej časti aj delo. V iných opisoch čajkárov sa hovorí, že bojachtiví Srbi dokázali šikovne zhotoviť svoje bojové lode a taktiež ich riadiť a bojovať na vode. Hrdinstvom a nebojácnosťou prekonal aj samotných Sparťanov. Uhorskí panovníci rešpektovali čajkárske vojvodcov, ktorí presadzovali, aby aj v nových základniach mohli praktizovať oddávna zaužívaný združný spôsob života čajkárske družín. Každému družstvu patrili tie zadrugy, ktorých členovia tvorili posádku jednotlivých člnov. V táboroch spolu s vojakmi žili aj ich rodiny, na vojenských výpravách sa zúčastňovali aj ženy a deti. Po ukončení bojových výprav muži – vojaci žili v spoločnej domácnosti na združných hospodárstvách. Pri organizovaní hospodárskych prác a života v osade mali muži – nasadisti dominantné postavenie. Centrom hornouhorskej čajkárskej flotily bolo Komárno. Úlohou čajkárov bolo brániť vodnú cestu po Dunaji a zabezpečovať prepravu vojska a nákladov. Po

vytlačení Turkov z Rakúsko-Uhorska začiatkom 18. storočia vojenský význam srbských čajkárov upadol (CEROVIČ 1999:52–58).

Komárno – hlavné stredisko Srbov na Slovensku

Od počiatkov usídľovania Srbov na území Slovenska v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia, až do 19. storočia, keď sa uzavrela kapitola ich života na našom území, najväčší počet srbského obyvateľstva, najvýznamnejšie ustanovizne a najvyššia koncentrácia špecifických prejavov ich národno-kultúrneho života, spájali sa s mestom Komárno. Práve preto, že tu už bola od prelomu 15. a 16. storočia sústredená početnejšia komunita srbských čajkárov, príslušníkov ozbrojenej riečnej flotily s ich rodinami, ako aj relatívna bezpečnosť tohto mesta vďaka významnej protitureckej pevnosti (1546–1557), Komárno pritiahlo postupne ďalšie skupiny srbských utečencov pred tureckým nebezpečenstvom.

Po udomácnení čajkárskeho vojenského družín k výraznejšiemu rozmnoženiu srbského obyvateľstva v Komárne došlo v dvadsiatych rokoch 17. storočia. Vtedy sa sem presídlili prakticky všetci obyvatelia zo *Srbského* či *Ráckeho Kovina*, ktorý vznikol ako kolonizačné mestečko v roku 1439 na ostrove Csepel, 40 km južne od Budína. Zakrátko sa tu sústredila silná skupina prosperujúcich remeselníkov a obchodníkov. Avšak v roku 1541 Turci pri svojom ťažení obsadili aj toto mestečko. Jeho obyvatelia stratili dovtedajšie kráľovské privilégia a museli sa podriaďovať tureckej vláde. Ich postavenie sa zhoršilo počas vojny z rokov 1593–1606, keď sa pridali na stranu kresťanských vojsk. Po skončení vojny víťazní Turci začali Kovinčanov tvrdo prenasledovať, čo ich dovedlo k rozhodnutiu presťahovať sa do bezpečnejšieho Komárna. Boli presvedčení, že Komárno je jediným mestom mimo Otomanského impéria, v ktorom si budú môcť uchovať svoje pravoslávne vierovyznanie, a v ktorom sa budú môcť aj naďalej zaoberať remeslami a obchodom podľa výsad, ktoré im ešte začiatkom 15. storočia udelil uhorský panovník (CEROVIČ 1999:62).

Príchod srbských utečencov z Kovinu do Komárna znamenal novú etapu nielen v živote týchto hostí, ktorí tu našli svoj nový domov, ale aj pre samotné mesto Komárno, do ktorého Kovinčania priniesli výrazné zmeny na viacerých úsekoch života tamojších obyvateľov. Predovšetkým sa to odrazilo v etnickej štruktúre mesta. Komárno bolo viacetnickým mestom, v ktorom popri Maďaroch a Nemcoch žili aj Srbi. Príchodom Kovinčanov sa výrazne posilnila srbská zložka obyvateľstva. Zmenila sa aj sociálna a hospodárska štruktúra príslušníkov srbskej komunity. Do príchodu prisťahovalcov zo *Srbského Kovinu* v Komárne dominoval vojenský stav čajkárskeho družín. S príchodom Kovinčanov sa v Komárne usadila

skupina prosperujúcich srbských obchodníkov a remeselníkov. Komárňanskí kresťania, hlavne ich srbskí predstavitelia, zbohatli vďaka rozmáhajúcemu sa obchodu s pšenicom, vínom a drevom. S tým súvisel aj rozvoj silného obchodného loďstva. Hospodársky rozmach sa priaznivo odrazil aj na stavebnom rozvoji mesta. V jeho urbanistickom a architektonickom riešení sa výrazne uplatnili princípy baroka. Predovšetkým na jeho hlavnej ulici Srbov. Andreja, kde si postavili svoje honosné domy srbskí obchodníci a remeselníci. Zrejme preto v druhej polovici 17. storočia dostala názov *Rácka*, čiže *Srbská ulica*. Vďaka výnimočnej prosperite Komárna, o ktorú sa zaslúžili prisťahovalci zo Srbského Kovinu, Ferdinand III. potvrdil aj Komárnu kráľovské výsady, ktoré nadobudli Kovinčania pred 250 rokmi (CEROVIČ 1999:64).

K ďalšiemu prílivu Srbov do Komárna došlo v súvislosti s tzv. veľkou kolonizáciou srbského národa, keď sa v priebehu roka 1690 usadilo v Uhorsku viac ako 37 tisíc srbských rodín. Časť z nich sa usídlila aj v Šali, Trnave, Bratislave, Holíči, Šaštíne a na Žitnom ostrove. Avšak aj z tohto migračného prúdu Srbov najväčší počet zakotvil v Komárne. Na čele početnej skupiny stál patriarcha *Arsenij Čarnojevič*, ktorý sa pre neustále ohrozenie zo strany Turkov rozhodol premiestniť ustanovizeň srbskej pravoslávnej cirkvi do Komárna. Jednak preto, že poskytovalo bezpečnosť a zároveň aj preto, že tu už bola sformovaná relatívne početná, hospodársky prosperujúca a aj nábožensky dobre zorganizovaná srbská pravoslávna komunita. Po usadení sa skupiny vedenej Arsenijom Čarnojevičom sa v Komárne Srbi stali najpočetnejšou a najplyvnejšou etnickou zložkou obyvateľstva v tomto meste.

Obdobie 17.–18. storočia predstavuje v historickom vývine Srbov v Komárne ich najvýznamnejšiu etapu. Aj naďalej tu bola sústredená hlavná časť a najväčšia sila rakúsko-uhorského čajkárskeho vojska. Z dobových písomností možno vyčítať, že v tom čase bolo medzi obyvateľmi Komárna zastúpených okolo 150 rodinných priezvisk, ktorých príslušníci prináležali k srbskej pravoslávnej cirkvi. V Komárne a v jeho najbližšom okolí žilo okolo 300 pravoslávnych rodín. K najfrekvencovanejším rodinným menám patrili: Antonijevič, Antonovič, Asurčič, Bajič, Bistovič, Bodič, Boljakovič, Bašujak, Brajkovič, Cvetkovič, Dijak, Dimitrijevič, Dimitrovič, Dobrič, Dujič, Durica, Durišič, Gotovanovič, Ivanič, Jakovljevič, Jovanovič, Kadič, Kasanovič, Kazimirovič, Kneževič, Kopanovič, Kostič, Kostovič, Kozarovič, Letič, Makovič, Markič, Matič, Milojevič, Milovanovič, Milovič, Mitrovič, Perišan, Pervjanin, Petrašič, Popovič, Preradov, Radmanič, Radojčić, Semerič, Stonkovič, Stefanovič, Ugrinovič, Vadnič, Vidoje, Vladislavljevič, Vojnič, Vujin, Vukarič, Žinkovič, Županovič.

Z hľadiska detailnejšieho poznania pôvodu, ako aj migračných trás a medzipristátí srbských kolonistov, neobyčajne cenné sú priezviská, v ktorých sú zafixované príslušné lokality či regióny: Aradi, Bošnjak, Budai, Čadvari, Čanadi, Deri, Fejervarija, Feldvarija, Fogaroši, Jenovac, Kapelet, Kapušvarlija, Kečkemeti, Kiprovcania, Komloši, Komoranac, Monastérlija, Obadski, Ostrogonlija, Pakši, Pešti, Požunlija, Somborlija, Stambolija, Šikmedi, Temišvarlija, Ujvarski.

Určitá časť pravoslávnych Srbov mala už pomad'arčené priezviská: Antal, Bakmester, Domonkos, Farkas, Fogás, Gyögyösi, Györi, Halász, Kelemen, Kis, Kovács, Komlósi, Löncös, Lukács, Magyar, Papp, Rác, Rúzsaz, Szabo, Törek, Zerepes. Pri niektorých pomad'arčených priezviskách bola zistená aj ich predchádzajúca srbská forma, napr. Budai – Budimac, Domonkos – Damjanovič atď.

Spolu so Srbmi sa v Komárne usadili aj príst'ahovalci z ďalších balkánskych krajín. Pri súpisoch boli označovaní ako Gréci, Cincari, Macedónci a Arumuni. So Srbmi ich spájala príslušnosť k pravoslávnomu vierovyznaniu: Auriga, Bakaji, Bodica, Bornelica, Bramani, Čudila, Čiro, Debeli, Deme, Domjaleovica, Dumča, Duži, Erši, Fitoli, Gara, Hadži, Jorga, Kefala, Kiro, Koešoru, Kostina, Krali, Kukuš, Kurdi, Kuzma, Lajdi, Leskovari, Palamida, Paralica, Poka, Radelija, Raka, Roman, Sevastijani, Sina, Skrečka, Stefanides, Sterio, Stoda, Tako, Trandafil, Tuba, Vali, Vidica, Vitula, Vranješa, Zaka, Zamfir, Zubandžija.

Na prelome 17. a 18. storočia, čiže v čase najväčšej koncentrácie srbského obyvateľstva v hornom Podunajsku, v Komárne žilo okolo dvetisíc príslušníkov srbskej a pravoslávnej komunity. Aj na začiatku 19. storočia, keď už bola veľká časť srbských rodín pomad'arčená, štatistický údaj z roku 1826 zaznamenal 256 srbských domov. V uvedenom období bolo Komárno významným strediskom Srbov, medzi ktorými boli zastúpení hlavne remeselníci a obchodníci, ale aj šľachta a duchovenstvo.

O dominantnej pozícii Srbov v Komárne svedčí nielen ich usídlenie v centrálnej časti mesta, ale aj to, že hlavné odvetvia ich hospodárskeho života, čiže obchodné podniky a remeslá, boli organizované prevažne na etnickom princípe. Napr. cech paplonárov (1675) a cech krajčírov (1732) združovali iba výrobcov srbského pôvodu. Cech paplonárov bol jediným na Slovensku. Okrem výroby paplónov sa špecializoval aj na výrobu odevov pre tamojších Srbov, ktoré sa vyvážali aj do ďalších oblastí Uhorska so srbským osídlením. To nasvedčuje tomu, že Srbi aj po usadení sa mimo svojho materského územia, uchovávali si vo svojom spôsobe odievania určité špecifické prejavy a znaky, ktorými sa odlišovali od obklopujúceho prostredia. Možno predpokladať, že v tom čase boli u nás aj paplóny akousi srbskou špecialitou, ktorú si priniesli z teplejšej balkánskej domoviny.

Z výrobných činností osobitnú zmienku si zasluhujú srbskí stavitelia mostov, pontónov a lodí. Na spracúvaní po Váhu splaveného dreva i na tradícii skúsených srbských staviteľov lodí vyrástol v Komárne moderný lodiarsky priemysel.

Srbskí obchodníci v Komárne sa zameriavali na výmenu tovaru medzi habsburskou monarchiou a balkánskymi krajinami. Ich hlavným obchodným artiklom bolo drevo a obilie.

Pravoslávie ako prejav identity Srbov

Srbi aj po usadení sa na území Slovenska sa snažili vytvárať osobitné srbské zoskupenia. Všade tam, kde to ich početnosť a vonkajšie podmienky umožňovali, takéto konvergentné tendencie vyúsťovali do vytvárania vlastných sídelných útvarov, akým bola *Rácka ulica* v Komárne a *Rácke mesto* pod hradným vrchom v Bratislave. Významným činiteľom zoskupovania Srbov do viac alebo menej početných komúní, bolo ich pravoslávne vierovyznanie. Všade tam, kde sa sformovali početnejšie srbské komunity, postavili si najprv svoj pravoslávny kostol – *cerkev*. Spočiatku to boli buďto drevené kostolíky, ako v Komárne (1511) a v Holíči, alebo menšie murované kaplnky, akú mali napr. v Trnave. Zosnulých pochovávali na svojich osobitných cintorínoch. V takýchto početnejších srbských komunitách už od ich sformovania účinkovali aj srbskí pravoslávni kňazi.

Úloha pravoslávia v živote srbských kolonistov na Slovensku sa najvýraznejšie prejavila v Komárne. Jednak preto, že tu bola skoncentrovaná najpočetnejšia srbská komunita, no hlavne preto, že po roku 1690 sa Komárno stalo aj sídlom patriarchu Arsenija Čarnojeviča a spolu s ním aj sídlom Srbskej pravoslávnej cirkvi za hranicami Otomanskej ríše. To si vyžiadalo stavbu nového pravoslávneho kostola, ktorý by svojimi rozmermi a architektonickým riešením primerane reprezentoval výnimočný status srbskej pravoslávnej komunity v Komárne.

Ku stavbe nového kostola v neskorobarokovom slohu sa prišlo v roku 1754 a dokončený bol v roku 1756. Vybudovaný bol „námahou a snahami pravoslávnych kresťanov komárňanských“, ako aj s príspevom ďalších srbských komúní vo vtedajšom Uhorsku. Krátko po jeho dokončení, dňa 28. júna 1763, došlo v Komárne k zemetraseniu (doposiaľ najväčšie zaregistrované na Slovensku), ktorým bol kostol značne poškodený. Obnovený bol v roku 1770. Po veľkom požiari v Komárne z roku 1848 bol kostol roku 1851 upravený do dnešnej podoby. Tieto historické udalosti poukazujú nielen na ťažký údel srbskej pravoslávnej komunity v Komárne, ale aj na jej neochabujúcu duchovnú vitalitu a konfesijnú solidaritu (FRICKÝ 1976:18).

Nakoľko srbská pravoslávna cirkev v Komárne bola oddelená od materskej cirkvi pôsobiacej v rámci Otomanského impéria, vytvorila si svoju vlastnú cirkevnú organizáciu. Jej vrcholným cirkevnosprávnym orgánom bol *Kresťanský snem* pozostávajúci z komárňanských pravoslávnych Srbov. Z poverenia Kresťanského snemu správcom pravoslávneho kostola v Komárne bol cirkevný otec – *epitrop*, spolu s dvomi-tromi cirkevnými synmi – *dozorcami*. Ich úlohou bolo starať sa o majetok cirkvi, o kňazov a učiteľov a dohliadať na veci týkajúce sa srbskej pravoslávnej komunity v meste Komárno. Funkciu cirkevných otcov a cirkevných dozorcov vykonávali príslušníci najväznejších srbských rodín v Komárne.

Zo záznamov rôznych písomností srbskej pravoslávnej cirkvi v Komárne sa dozvedáme, že v období od roku 1557 do roku 1758 pôsobilo v tomto meste 15 pravoslávnych kňazov. Z obdobia 1690–1777 je zaznamenané účinkovanie 12 srbských učiteľov, ktorí boli podriadení pravoslávne kňazovi. Kontinuitu pretrvávania *Pravoslávnej cirkevnej obce* v Komárne potvrdzujú jej pečiatky z rokov 1881, 1907, 1948 a 1951 (CEROVIČ 1999:112–118).

Srbská komunita v Komárne zohrávala počas troch storočí významnú úlohu vo vojenskom, hospodárskom, spoločenskom a kultúrnom živote tohto mesta a jeho okolia. Zachovali sa o tom rôzne písomné, architektonické a výtvarné pamiatky, ktoré sú späté predovšetkým s pôsobením tunajšej srbskej pravoslávnej cirkvi. Toto kultúrne dedičstvo Srbov na Slovensku sa ako celok dostalo do fondu objektov a zbierok Podunajského múzea v Komárne, ktoré ich prezentuje ako jednu zo svojich stálych expozícií. Zo sakrálnych pamiatok najvýznamnejšou je neskorobarokový pravoslávny kostol z roku 1754. Zachoval sa v ňom aj ikonostas z roku 1770 a početné ikony zo 16.–17. storočia. Časť z nich pochádza z balkánskych kláštorných dielní. Časť vytvorili srbskí umelci, ktorí prišli do Komárna s patriarchom Černojevičom v roku 1690. Najmladšie ikony vznikli na prelome 18. a 19. storočia a vytvorené boli domácimi majstrami v duchu výtvarných princípov západného slohového umenia. Z balkánskych zlatníckych a kovotepeckých dielní pochádza neskorogotický kalich, kadidelnica a olejové lampy s filigránovým a granulovým dekorom. K chrámovému pokladu patria aj nádoby na vodu, obradové misy, svadobné korunky, ako aj cirkevné zástavy z roku 1764. V areáli kostola boli umiestnené asi tri desiatky kamenných náhrobníkov, premiestnené zo starého srbského cintorína, na ktorých sú vyryté texty epitafov v srbskom, gréckom a maďarskom jazyku. Náhrobníky pochádzajú z obdobia 1725–1823. Zachovali sa aj cirkevné matriky z rokov 1749–1778, ktoré sú cenným prameňom poznania demografických a sociálnych pomerov srbskej komunity. K najcennejším zbierkovým predmetom patria aj bohoslužobné knihy s dekoratívne tepanými kovovými väzbami.

Najstaršou z nich je *Komárňanský typik* zo 14. storočia, pojednávajúca o Svätom Savovi Osvietencovi. Napísaná je „pekným písmom srbskej redakcie a najlepšou odpisovačskou technikou“. Výnimočnú kultúrohistorickú hodnotu má aj *Komárňanský evanjeliár* zo 16. storočia, ako aj *Komárňanský plášť* k bohoslužobným obradom zo 17. storočia. Nezastupiteľným prameňom pre poznanie dejín Srbov na Slovensku je *Protokol srbskej pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne*, vedený od roku 1659 do roku 1777. Je to akási kronika dejín a života srbskej komunity v tomto meste. V kolekcii uchovávaných predmetov sú zastúpené aj rôzne zástavy. Zastúpená je na nich prevažne náboženská tematika. Osobitnú zmienku si však zasluhuje v komárňanskom pravoslávnom kostole uchovaná Čajkárska zástava z roku 1654, ktorú „komárňanským ostrihomským, rábskym a požunským zjednoteným čajkárom“ daroval viedenský dvor Habsburgovcov. Predtým, než sa dostala do pravoslávneho kostola v Komárne, viac ako dve storočia viala na komárňanskej vojenskej pevnosti. Ďalšou nemenej cennou pamiatkou je cechová zástava srbského krajčírskoho cechu v Komárne z roku 1732 s postavami svätého Michala a Matky Božej východného typu Odigitria (FRICKÝ 1979:108, CEROVIČ 1999:110–112).

Zánik srbskej minority a jej ohlasy v literárnej tvorbe.

Od polovice 18. storočia sa na Slovensku začal proces postupného znižovania počtu obyvateľov srbského pôvodu. Túto tendenciu potvrdzuje aj vývin demografických a národnostných pomerov v meste Komárno. Na rozhraní 17. a 18. storočia z približne 8 tisíc obyvateľov okolo 2.500 patrilo k srbskej národnosti. V roku 1826 z celkového počtu asi 10 tisíc obyvateľov k srbskej národnosti sa prihlásilo asi 1.500 osôb. A v roku 1869 z počtu 13.595 obyvateľov sa k srbskej národnosti prihlásilo iba 112 osôb (CEROVIČ 1999:132–134).

Na oslabovaní srbskej komunity na Slovensku, ako aj v celom Uhorsku, sa významnou mierou podieľalo uzavretie Karloveckého mieru (1699), po ktorom začal postupne klesať záujem o srbské vojsko. Základ vzťahu uhorského štátu k srbským prisťahovalcom, uznanie ich privilégií náboženských a iných slobôd, bolo vždy dané vojenskou situáciou. V čase vojny dostávali úľavy, v čase mieru dochádzalo k ich obmedzovaniu. V dôsledku toho iba časť Srbov zostáva na pôvodne osídlených miestach. Títo sú postupne začleňovaní medzi ostatných uhorských poddaných bez akýchkoľvek privilégií, čo vyúsťovalo do procesov ich etnickej asimilácie alebo k návratu do srbskej vlasti (KUČEROVÁ 1976:104:110).

Ešte horšie následky pre početnosť srbskej komunity v Komárne a v ďalších mestách, malo rozhodnutie Márie Terézie presťahovať srbských čajkárov z oblasti horného toku Dunaja do južnejšie ležiacej vojvodinskej Báčky. K tomuto rozhodnutiu došlo po tom, keď sa v dôsledku Belehradského mieru (1739) ustálila na Sáve a Dunaji rakúsko-turecká tzv. Vojenská hranica, na ktorú boli v roku 1751 odvelení komárňanskí, ostrihomskí a rábski čajkári. Posledným čajkárskeým vojvodcom v Komárne bol Vladislav Fejervarija, ktorý nastúpil do tejto funkcie v roku 1746. Tú vykonával do roku 1751, keď mu Mária Terézia udelila šľachtickú hodnosť a majetky na Vojenskej hranici v Báčke. Všetci čajkári, ktorí sa rozhodli presťahovať z Komárna do Báčky, dostali do vlastníctva po 20 jutár pôdy (CEROVIČ 1999:130).

Na oslabovaní srbskej komunity na Slovensku sa podieľali aj niektoré ďalšie činitele. Najskôr sa začali odnárodňovať príslušníci srbskej šľachty a najbohatších meštianskych rodín. Po získaní šľachtických titulov a významného spoločenského postavenia si srbskí vojvodovia, čajkári, obchodníci a remeselníci začali pomádařčovať rodinné mená, uzatvárať etnicky miešané manželstvá a ako hlavný dorozumievací jazyk začali namiesto srbčiny používať maďarčinu, zriedkavejšie aj slovenčinu a nemčinu. Z prejavov ich pôvodnej srbskej identity pretrvávala iba príslušnosť k pravoslávneému vierozyznaniu. Dlhodobé odlúčenie od materského národa na jednej strane, ako aj čoraz intenzívnejšie kontakty a kultúrne vplyvy z obklopujúceho inoetnického prostredia na druhej strane, prispievali k vyrovnávaniu srbských vyzťahovalcov s majoritnou spoločnosťou.

O historickom a etnokultúrnom vývine Srbov na Slovensku nám sprostredkovávajú svedectvo nielen archívne dokumenty, pamiatky sakrálneho umenia, zachovaný ikonografický materiál a rôzne muzeálne predmety, ale aj viaceré literárne diela. Jednak také, ktoré vznikli v prostredí odlúčenej srbskej minority ako organická súčasť ich etnokultúrneho jestovania. Ako vedomý prejav svojho sebapoznávania, hľadania svojej jazykovej, kultúrnej a etnickej identity. Odlišnú kategóriu predstavujú literárne diela, ktoré zobrazili niektoré stránky života príslušníkov srbskej minority na základe toho, ako sa uchovali v kultúrnej pamäti, čiže v rôznych povestiach, legendách, rozpomienkach, ako aj v historických písomnostiach, pamiatkach a iných dokladoch kultúrneho dedičstva.

Literárnu tvorbu so sebapoznávacím zameraním reprezentuje dielo *Gavrila Stefanoviča Vencloviča* z prvej polovice 18. storočia. Patril medzi odchovancov významnej kláštornej školy v monastieri Račka na Drine. Keď po povstaní srbského národa v roku 1688 Turci tento kláštor vypálili, mníšske bratstvo v roku 1690 prešlo do Uhorska. V meste Szentendre a v ďalších kláštoroch pokračovali v odpisovaní obradových kníh pre potreby srbskej

pravoslávnej cirkvi. V roku 1736 bol medzi rehoľnými mníchmi v Szentendre zapísaný aj mladý Gavriilo Stepanovič Venclovič. Po kaplánskom účinkovaní v Györi v roku 1739 prešiel do Komárna, kde zotrval celé desaťročie. Tam sa stal uznávaným kazateľom srbských čajkárov a mešťanov. Bol nielen vynikajúcim kazateľom, ale aj jedným z najvýznamnejších srbských vzdelancov tých čias. Vo svojej tvorbe sa venoval nielen odpisovaniu náboženských kníh, ale aj prekladaniu najmä ruských náboženských spisov. Zaslúžil sa o zdokonalenie niektorých pravopisných zásad v cyrilskom písme. Zhromaždil zbierku asi 700 srbských prísloví z ľudového prostredia. Je autorom viacerých scénických oratórií, ktoré sa inscenovali ako súčasť bohoslužobných obradov v komárňanskom pravoslávnom kostole. Z kazateľského a literárneho pôsobenia sa za najväčší prínos považuje jeho chápanie jazyka. V duchu cirkevných tradícií rešpektoval, že pravoslávne obrady sa vykonávajú v archaickom srbsko-slovanskom jazyku. Avšak keď si zostavoval kázne alebo v kostole inscenoval divadelné predstavenia, využíval hovorový jazyk, ktorým sa dorozumievali srbské pospolitosti pri každodenných príležitostiach. Takýto prístup svedčí, že Gavriilo Venclovič bol dobrým znalcom života srbskej komunity, ktorej bol dušpastierom, že vnímavo chápal nielen jej náboženské, ale aj národno-kultúrne potreby. Od takéhoto postoja neupustil ani vtedy, keď sa za spisovný jazyk Srbov presadzoval hybridný rusko-slovanský jazyk. Gavriilo Venclovič presadzovaním živého hovorového jazyka takmer o polstoročie predbehol úspešnejších kodifikátorov srbského jazyka – Dositeja Obradoviča a Vuka Karadžiča (CEROVIČ 1999:118–122).

Odlišným spôsobom je reflektovaná srbská enkláva na Slovensku v neskoršej literárnej tvorbe. Maďarskému spisovateľovi Mórovi Jókaimu v jeho románe *Zlatý človek* poslúžili ako predloha hlavných postáv predstaviteľa srbskej obchodníckej vrstvy v Komárne. Podstatná časť deja tohto slávneho románu sa odohráva v dome Anastasije Brazoviča na Ráckej ulici. To mu umožnilo priblížiť širokú škálu prejavov každodenného života srbskej meštianskej rodiny zo začiatku 19. storočia. Literárni historikovia zistili, že vzorom pre hlavného hrdinu, románu Mihályu Timaru, bol obchodník Jánoš Domonkoš (1768–1833), potomok srbskej šľachtickej rodiny Damjanovičovcov, ktorý začiatkom 19. storočia zbohatol na obchodovaní so pšenickou. Veľkú časť svojho majetku, v hodnote tritisíc zlatých, zanechal srbskej pravoslávnej obci v Komárne, ktorá ho z vd'ačnosti pochovala vo svojom kostole.

Mór Jókai (1825–1904) pri charakteristike týchto postáv, ako aj pri opise najrozličnejších reálií zo života komárňanských mešťanov a lodných prepravcov po Dunaji, mohol sa ako tamojší rodák oprieť o dôvernú znalosť tohto prostredia (JÓKAI).

Výnimočným spôsobom sa do srbských a slovenských dejín, ako aj do kolektívnej pamäti Srbov a Slovákov, zapísal srbský šľachtický rod Bakičovcov. Z neho pochádzal aj veľmož Pavle Bakič. Ako turecký vazal sa v roku 1525 zúčastnil na belehradskej vojenskej porade, na ktorej sa Turci rozhodli podmaniť si Uhorsko. V januári 1526 ušiel s celým rodom cez zamrznutú Sávu do Uhorska, kde podal správu o zámeroch Turkov. So svojimi bratmi sa v tom istom roku zúčastnil v bitke pri Moháči. Bol vymenovaný do čela uhorskej výzvednej služby na sledovanie pohybu tureckých vojsk. Kráľ Ferdinand I. ho vymenoval za veliteľa čajkárov v hornom Podunajsku. V roku 1529 sa preslávil hrdinskou čajkárskou obranou Viedne pred Turkami. Za zásluhy v protitureckých bojoch dostal od Ferdinanda I. barónstvo, panstvo Lak a majetky na západnom Slovensku. Pavol Bakič sa stal legendárnou postavou srbského národa. Bol ospievany v mnohých povestiach a historických eposoch: „Pavo bol sokol sivý. Divil sa mu každý živý!“

Zakrátko po usadení sa na západnom Slovensku, vošli Bakičovci aj do historického vedomia Slovákov. Jeden z ich srbských životopiscov napísal: „Rodina Bakičovcov v okolí Šaštína zapustila hlboké korene. Azda najkrajší dar, ktorý Srbi dali Slovákom, je šaštínsky kult. Je to známa úcta k šaštínskej Bohorodičke, podľa tradície spätá s menom Angelíny Bakičovej, dcéry srbského vojvodu Pavla Bakiča, ktorá v roku 1564 dala vyhotoviť sochu milosrdnej Panny Márie. Úctu k Bohorodičke získala Angelína ešte v srbskom rodičovskom dome, kde bola vychovávaná v pravoslávnom duchu“ (CEROVIČ 1999:40).

Ďalším slávnym príslušníkom rodu Bakičovcov sa stal Peter Bakič. Do povedomia na Slovensku, ale aj v ďalších krajinách niekdajšej rakúsko-uhorskej monarchie, vošiel v súvislosti s dramaticky zauzleným ľúbostným príbehom, ktorý sa mu prihodil začiatkom 17. storočia so Zuzanou Forgáčovou Révaiovou. Tento príbeh, označovaný aj ako „uhorský prípad“, natoľko vzrušoval a zamestnával vtedajšiu spoločnosť, najmä jej šľachtické kruhy, že ešte, za života oboch zaľúbencov, pražský tlačiar Burian Wald vydal na štyroch stranách opísanú aktuálnu zvesť: „Líčení, jakým hrozným spôsobem uřval baron Petr Bakič de Lak krásnou paní barónku Susanu Forgáčovou“. Neskôr bol príbeh Petra Bakiča a Zuzany Forgáčovej vyrozprávaný v nespočetných historických povestiach, najnovšie aj v románovom stvárnení Jána Čajaka *V zajatí na Holičskom hrade* (ČAJAK 1972).

Kapitola života Srbov na Slovensku sa uzavrela v priebehu 19. storočia, keď splynuli s obklopujúcim maďarským a slovenským obyvateľstvom.